

Od dokumentárnosti k beletrizácii. Obraz Balkánu v staršej slovenskej literatúre

Erika Brtáňová

**BRTÁŇOVÁ, E.: From Documentary to Fiction. The Picture of the
Balkans in Early Slovak Literature**

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 65, No. 5, p. 332 – 351

Key words: Slovak literature,
travelogue, hodoeporicon, itinerary,
the Balkans, Serbia, Bulgaria,
Rubigal Pavol, Dernschwam Ján,
Kuzmány Karol

The very first attempts at travel literature include accounts of the journeys made by two Humanist scholars Pavol Rubigal and Ján Dernschwam, whose lives and activities were associated with Slovak mining towns. Both of the humanists joined the Hungarian delegation that travelled to Constantinople to deliver political messages to the sultan. Their works, which represent a type of documentary literature, also reflect on the countries on the Balkan peninsula, especially Serbia and Bulgaria. In his Latin-language poem *Opis cesty do Konštantínopola/The Account of the Journey to Constantinople* (Hodoeporicon itineris Constantinopolitani, Wittenberg 1544), written in elegiac couplets, Pavol Rubigal provides a negative picture of the Serbs, whose manners and customs are conditioned by the harsh environment. His point of view is influenced by the disagreements between the Serbian and Hungarian representations. Bulgaria seems to be a more civilized country and the Bulgarians' decent behaviour is explained as the result of their deep Christian conviction. *Cestovný denník do Konštantínopola a Malej Ázie/The Constantinople and Asia Minor Travel Diary* (Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien, 1553 – 1555) by Ján Dernschwam develops the type of travelogue which is exemplified by *The Travels of Marco Polo* in medieval literature. Nature and culture are often seen by the author from the perspective of his other (Slovak) homeland. When exploring Serbia and Bulgaria, he adopts the approach of confrontation. He takes notice of similarities (language, confession) and differences (landscape, inhabitants). The novel *Ladislav* (1838) by Karol Kuzmány seems like a travelogue featuring elements of fiction. As a whole it focuses on the subject of mother country and nation and develops the idea of Slavic togetherness, with regard to which it promotes the struggle of the Serbian nation for freedom as well as their literary culture. By means of the apotheosis of Serbia Kuzmány tries to stimulate the development of Slovak national life and culture.

Zlatko Klátik, autor monografie *Vývin slovenského cestopisu* (1968), poukazuje na nerovnomernosť vývinu slovenskej cestopisnej literatúry. Podľa Klátikovho výkladu prehistóriu tejto druhovej formy tvoria inojazyčné exulantské cestopisné memoáre zo 17. storočia Tobiáša Masníka, Jána Simonidesa a Juraja Lániho.¹ Až po vydaní Klátikovej monografie editori Jozef Minárik a Miloslav Okál sprístupňujú v preklade do slovenského jazyka správy z ciest dvoch humanistických vzdelancov Pavla Rubigala a Jána Dernschwama, ktorých život a pôsobenie boli spojené so slovenskými banskými mestami.

V období renesančného humanizmu, keď sa aktualizujú tradičné žánre antickej literatúry, ku ktorým patrí aj cestopis, nebol motiváciou pre cestovateľov iba praktický úžitok z cesty, ale motivovala ich tiež záľuba v cestovaní a pôžitok z neho.² Táto motivácia sa objavuje aj v cestopisnej literatúre prvej polovice 16. storočia, keď sa záujem autorov preniesol na Osmanskú ríšu, ktorá vplývala na osudy Uhorska po víťaznej bitke pri Moháči (1526).³ K uhorským delegátom, ktoré putovali s politickými posolstvami za sultánom do Konštantínopola, sa pridali aj dvaja spomínaní humanisti P. Rubigal a J. Dernschwam. Svoje osobné skúsenosti z cesty vedúcej cez územie dnešného Maďarska, Srbska, Macedónska a Bulharska zaznamenali v jazykovo odlišných, ale žánrovo príbuzných literárnych výpovediach, ktoré vychádzajú z antickej tradície.

Inštruktívnu charakteristiku cestovateľskej správy ako slovesného útvaru podáva poľský literárny historik Marian Kaczmarek v štúdiu o staropoľských správach z ciest: „Staroveká literatúra nevyčlenila správu z cesty ako samostatný literárny žáner (takéto požiadavky nespĺňali ani grécke opisy cesty, ani rímske itinerária), ale vytvorila isté vzory ‚cestovateľskej tvorivosti‘, potvrdené takými dielami ako Homérova Odysea, Apolloniova Argonautika a Vergiliova Eneida, z ktorých čerpali pôvodcovia renesančných a barokových itinerárov mnohé motívy, toposy, scény a epizódy.“⁴ Hodoeporicon, veršovaný opis cesty, ktorý sa objavuje v rôznych žánrových štruktúrach, v epose, elégii, satire a epitalamii, nemá podľa Kaczmareka osobitný genologický status ani v teoretickom vedomí renesancie a baroka, hoci ho autori dobových poetík poznajú.⁵ Jeho obsahovú skladbu

1 KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 7.

2 „While in the Middle Ages usefulness (*utilitas*) was considered the primary principle of travel and a traveler (called *viator* or *peregrinator*) accordingly had a specific goal to accomplish, the Age of Humanism introduced the idea of delectation (*delectatio*, *voluptatio*) as a reason for a voyage“ (BITSKEY, István: The organization of Travels in Early Modern Hungary. In: *Eger Journal of American Studies*, 2010, s. 170. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/1956/1/169-187_Bitskey.pdf).

3 MINÁRIK, Jozef: Cestopis v staršej slovenskej literatúre. In: *Putovanie po suši a mori (Zo slovenskej cestopisnej literatúry 16. – 18. storočia)*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 256.

4 KACZMAREK, Marian: Staropolskie relacje peregrynackie – między piśmiennictwem a literaturą. In: *Podróż w literaturze rosyjskiej i w innych literaturach słowiańskich*. Opole : Wyższa szkoła pedagogiczna, 1993, s. 16.

5 Tamže, s. 16 – 17.

334 obvykle vytvárajú epické prvky, mytologicko-selankové obrazy, lyrické opisy krajiny a sídel a odborné výklady.⁶

Opis cesty do Konštantínopola

Latinskú básnickú skladbu v elegických distichách *Opis cesty do Konštantínopola* (Hodoeporicon itineris Constantinopolitani, Wittenberg, 1544) napísal Banskostiavnčan Pavol Rubigal na základe reálnej cesty. Motivovaný túžbou vidieť „*hellénsku zem*“⁷ sa ako študent wittenbergskej univerzity pridal k delegácii kancelára Štefana Verböciho, ktorá dva mesiace po smrti uhorského kráľa Jána Zápoľského (v júli 1540) odišla do Konštantínopola požiadať sultána Sulejmana I., aby uznal a presadil nástupnícke právo Zápoľského syna Jána Žigmunda, ktorý sa narodil krátko pred otcovou smrťou. Nikto z vyslancov však netušil, aký dosah bude napokon mať ich misia – že v auguste 1541 sultán s vojskom obsadí Budín a že pred svojím odchodom z tohto mesta vyhlási „územie pri Dunaji až po Tisu, za dobre chránenú“ súčasť Osmanskej ríše“.⁸

Rubigalova „poetická správa z cesty k tureckému sultánovi“ má teda, ako zdôrazňuje Helena Májeková, „politický význam“.⁹ Na druhej strane, ako uvádza jej prekladateľ Miloslav Okál, je skladba významným „topografickým, etnografickým a literárnohistorickým dokumentom“.¹⁰ Rubigal v svojej cestovnej správe zachytáva putovanie Verböciho delegácie od jeho počiatku v Sedmohradsku cez Segedin loďou po Tise a Dunaji do Belehradu a stadiaľ na vozoch cez mestá Niš, Pirot, Sofia, Klisura, Plovdiv a Drinopol až do Konštantínopola. Preto si nevšima iba mravy a zvyky Turkov, ale aj národov žijúcich na Balkánskom polostrove – Srbov a Bulharov, ktorých stvárneniu venujem v štúdiu hlavnú pozornosť.

Rubigal ako uhorský patriot podáva v skladbe negatívny obraz Srbov. Charakter tohto etnika podmieňuje geografickým prostredím. Pre hrubé spôsoby a drsnosť krajiny prisudzuje Srbsku „*otrocké meno*“, ktoré odvodzuje z jeho latinského pomenovania Servia (servus čiže otrok). Etnografickú charakteristiku „*otrocký národ*“ spája s ďalšou negatívnou črtou, s bezbožnosťou: „*božej sa nebojí msty*.“ Srbom vyčíta vraždy, lsti, divokosť a ukrutnosť, odsudzuje ich pustošenie Uhorska a násilné odchytávanie Uhrov pre sultánov dvor.¹¹

Naproti tomu Bulharsko sa Rubigalovi javí ako kultivovanejšia („*upravenejšia*“) krajina, preto aj jeho obyvatelia sú príjemnejší („*jemnejší*“). Ich uhladené správanie sa zakladá na hlbokom kresťanskom presvedčení.¹² Rubigal vyzdvihuje neľahký život Bulharov pod osmanskou nadvládou: „*nijaký iný národ netrpí viacej než on*“, čo ilustruje ich odvádzaním do služby v osmanskom vojsku a na rôzne poľné práce.¹³

6 BERNACKI, Marek – PAWLUS, Marta: *Słownik gatunków literackich*. Bielsko-Biala : Park, 1999, s. 70.

7 RUBIGAL, Pavol: *Opis cesty do Konštantínopolu a iné básne*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 13.

8 KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Uhorsko*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 1986, s. 39.

9 MÁJEKOVÁ, Helena: Rubigal, Pavol (heslo). In: MIKULA, Valér a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov*. 2. vyd. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005, s. 476.

10 Pozri bližšie OKÁL, Miloslav: Panónčan Pavol Rubigal. In: RUBIGAL, Pavol: *Opis cesty do Konštantínopolu a iné básne*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 90.

11 Rubigal, c. d., s. 16.

12 Tamže, s. 17.

13 Tamže, s. 19 – 20.

Topografické schémy, ktoré skladba obsahuje, sa týkajú charakteru mestského osídlenia Belehradu a Sofie. Belehrad sprítomňuje Rubigal obrazom „*pyšných veží a domov*“ a „*mohutného hradu*“ vhodne umiestneného na strmých skalách, na mieste obmývanom z dvoch strán riekami Dunaj a Sáva a z tretej strany obkoleseného priekopami a násypmi.¹⁴ Kým Belehrad Rubigal oceňuje pre jeho imponantnosť a bezpečnosť, na stavbách v Sofii, zväčša nízkych drevených a hlinených domoch, s výnimkou murovaných kúpeľov a chrámov a krčiem z pálených tehál a skál, nenachádza nič príťažlivé.

*„Nieto tu nijakej stavby podobnej vysokým hradom,
Sú tu len charče nízke, pôvabu vôbec niet v nich.
Nieto tu palácov žiadnych, niet nádherných domov, niet hradieb,
kde by sa uzavrieť mohlo zo strachu pred vpádom vojsk.“¹⁵*

Do pozornosti čitateľa dáva Rubigal ešte mestá Pirot, Klisura a Filipolis (dnešný Plovdiv), ktorých pôvod osvetľuje tradičným výkladom ich pomenovaní. Názov mesta „*Pyrot*“ odvodzuje od mena epirského kráľa Pyrha, ktorý vládol v Macedónii (od roku 287 pred Kr.). Vznik mesta Filipolis spája s macedónskym vládcom Filipom.¹⁶ Výkladom názvu mesta Klisura z latinského slovesa claudere (zavrieť) odkazuje na budovanie pevnostného systému južnej hranice Uhorska za vlády kráľa Ľudovíta I. Veľkého (1326 – 1382).¹⁷

*„Ľudovít Prvý, náš kráľ, dal kedysi postaviť dielo,
ktorým kráľovstvo svoje akoby uzavrieť chcel.
Dľa slova claudere, zavrieť, mu dal tiež vznešené meno,
meno, ktoré mu potom zostalo do našich čias.“¹⁸*

Na fakt, že reflexívna zložka skladby je nositeľom autorových exkurzov do antickej i súvekej histórie, poukázal už Jozef Minárik.¹⁹ Belehrad a Smederevo ako súčasť uhorskej protitureckej obrannej línie pripomínajú Rubigalovi nielen osudy belehradského vládcu a smederevského bána Lazara,²⁰ ale tiež úspechy uhorského vojska pod vedením magnáta Jána Huňadyho.²¹ Najväčším z nich v zápase s Osmanskou ríšou bolo odrazenie útoku tureckého vojska 22. júla 1456.²²

14 Tamže, s. 14.

15 Tamže, s. 19.

16 Tamže, s. 21.

17 „Uhorský a později také polský král Ludvík I. Velký se snažil zabezpečit jižní hranici svého království. Jeho poměr k Srbstvu však nevybočoval z rámce tradičních politických vztahů“ (HAVLÍKOVÁ, Lubomíra: Nástup Osmanů a úpadek srbského středověkého státu. In: *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 91).

18 Rubigal, c. d., s. 20.

19 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985, s. 109.

20 Lazar Branković bol najmladším synom Juraja, po ktorého smrti nastúpil na srbský trón (1456 – 1458).

21 „Uhorský snem r. 1445 prijal nové opatrenia na obranu krajiny a Huňadyho poverili ochranou celej hranice. Tento sa snažil najmä zabrániť prenikaniu tureckých oddielov na uhorské územie“ (KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Uhorsko*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 1986, s. 17).

22 Tamže, s. 18.

336 Pád Belehradu po takmer dvojmesačnom obliehaní Turkami 29. augusta 1521 znamenal pre Uhorsko otvorený priestor pre nepriateľské nájazdy do vnútrozemia krajiny a jej pustošenie.

*„Aká to hanba, že vojaci naši tak hanebne dali
do rúk pažravým Turkom takýto mohutný hrad!
Hrad ten kedysi udatne chránil územie vlasti,
keď skrz huňadyovskú zmužilosť odvážny bol.
Teraz však stal sa nám, beda, ach, osudom tvrdým a krutým,
našej panónskej zemi nadmieru škodí ten hrad.
Odtiaľto totiž tie časté a hromadné nájazdy robia
Turci, keď plundrujú strašne bohatú panónsku zem.“²³*

Rubigal približuje okolnosti Huňadyho krízovej situácie, keď sa s vojskom musel uchýliť do pevnosti Smederevo („*Samandria*“), lebo sa domnieval, že v nej nájde bezpečie, ale nakoniec bol zajatý a prepustený pod podmienkou, že tam nechá svojho syna (Ladislava) ako rukojemníka.

*„Kedže mal také zásluhy o Samandriu a keď už
nepriateľ, ktorý ho stíhal, prišiel až blizučko k nej,
do hradieb pevnosti tejto sa uchýlil s vojskom, keď veril,
že tu na tomto mieste bude môcť v bezpečí byť.
Podobne ako nádeja márna ošiali mysle,
namiesto nádejaných inú nám prinesie vec,
tak aj namiesto spásy, čo ňou sa nádejal právom,
nadmieru krutá mu skoro ukrutnú priniesla smrť.
Lebo keď do hradu vstúpil, ved' tak je u hostí zvykom,
zajal ho človek, čo k nemu predtým vždy dôveru mal.
Prepustili ho odtiaľ, keď za seba nechal tam syna,
ktorý bol za svojho otca ochotný okovy nieť.“²⁴*

Rubigal rozpráva o udalosti z jesene roku 1448, keď Huňady podnikol na srbské územie protitureckú výpravu bez účasti Srbska, ktoré sa ťaženia odmietlo zúčastniť, lebo bolo viazané s tureckým sultánom dohodou z roku 1444. Keď sa po prehratej bitke s Turkami na Kosovom poli (17. – 19. októbra 1448) dal Huňady s vojskom na ústup, bol zajatý a odovzdaný do rúk despotovi Jurajovi Brankovičovi. Prepustený bol až po zaplatení výkupného (vo výške 100 000 zlatých). Porážku Huňadyho na Kosovom poli zachytila srbská ľudová tradícia v podobe príslovia „dopadol ako Janko na Kosove“.²⁵

23 Rubigal, c. d., s. 14 – 15.

24 Tamže, s. 16 – 17.

25 Havlíková, c. d., s. 111. Rubigalovu správu o Huňadyho zajatí Srbmi osvetľuje bližšie komentár slovenského turkológa Vojtecha Kopčana: „Ustupujúce uhorské vojsko prepadlo na spiatocnej ceste plieniaci Srbi, ktorí dokonca zajali a uväznili Huňadyho v Smedereve. Prepustili ho až na žiadosť uhorských stavov“ (cit. podľa KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Uhorsko*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1986, s. 17).

Rubigalov básnický cestopis jasne ukazuje, ako zobrazovaná skutočnosť „celkom jednoznačne a úplne prechádza filtrom vnímania, čítania a myslenia subjektu“.²⁶ S priestorovým pohybom je späté určité hodnotové, kultúrno-civilizačné napätie, ktoré u autorského subjektu vyvoláva nielen stretnutie s Osmanmi, ale tiež návšteva Srbska, poznačená spomienkami na zlyhania srbskej politickej reprezentácie, jednotlivé reálie (hrad Belehrad, pevnosť Smederevo) sa tak stávajú odrazovým mostíkom pre vyjadrenie dopredu daného stanoviska.²⁷

Rubigalova poetická správa z cesty, rovnako ako staropolské cestovné správy, si napriek vplyvu antických konvencií, ako fiktívnosť zobrazovaného sveta, „zachovala svoju prirodzenú podstatu a živé genetické vzťahy so spoločenskými potrebami“.²⁸

Cestovný denník do Konštantínopola a Malej Ázie

Dokladom verného rekonštruovania mimoumeleckej skutočnosti je aj *Cestovný denník do Konštantínopola a Malej Ázie* (Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien, 1553 – 1555), ktorého autorom je Ján Dernschwam, rodák z českého Mostu, ktorý ako úradník v službách banskej Thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti žil od roku 1529 v Banskej Bystrici.²⁹ Dernschwam sa pridá k sprievodu päťkostolského biskupa Antona Vrančiča, ktorý spolu s uhorským magnátom Františkom Zayom a jeho sprievodom mali v mene uhorského panovníka Ferdinanda I. Habsburského odovzdať tureckému sultánovi Sulejmanovi I. ročnú daň a rokovať s ním o predĺžení vojnového príméria. Na cestu z Viedne do Konštantínopola sa oba sprievody vydali 22. júna 1553.³⁰ Svoju misiu ukončili až po dvoch rokoch vo Viedni, kam sa dostali 11. augusta 1555.

Trasa vedúca cez srbské, macedónske a bulharské územie (Viedeň, Komárno, Budín, Belehrad, Smederevo, Jagodina, Niš, Pirot, Velica, Vakarel, Vetren, Pazardžik, Plovdiv, Charmanli, Svilengrad, Drinopol, Havsa, Čorlu, Silivri, Čekmece a Konštantínopol) sa miestami prekrývala so starou rímskou cestou.³¹ Okrem toho v druhej časti Denníka Dernschwam popisuje cestu z Konštantínopola do Malej Ázie. Toto dobrodružné putovanie absolvoval na vlastné náklady ako takmer

26 „V básnickém cestopisu – už díky druhovým dispozicím lyriky, která je jeho výchozím podloží – stojí subjekt ovšem ještě výrazněji v popředí, skutečnost zcela jednoznačně a plně prochází filtrem jeho vnímání, citění a myšlení“ (cit. podľa MACURA, Vladimír: *Básnický cestopis*. In: *Poetika české meziválečné literatury*. (Proměny žánrů.) Praha : Československý spisovatel, 1987, s. 34).

27 O hodnotových aspektoch v básnickom cestopise pozri bližšie Macura, c. d., s. 37.

28 KACZMAREK, Marian: Staropolskie relacje peregrynackie – między piśmiennictwem a literaturą. In: *Podróż w literaturze rosyjskiej i w innych literaturach słowiańskich*. Opole : Wyższa szkoła pedagogiczna, 1993, s. 18.

29 Do súkromných služieb u Juraja Thurzu Dernschwam vstúpil v r. 1517, vtedy sa dostal do Banskej Bystrice prvýkrát. Do r. 1529 pôsobil ako pokladník správcu budinskej faktórie a ako správca solných komôr v Sedmohradsku. Zomrel v Častej pri Modre (1568), kde je aj pochovaný (KÜHNDEL, Ján: Ján Dernschwamm, vzdelaný faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494 – 1567). In: *Historické štúdie I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 170, 173).

30 Dernschwam uvádza, že v obidvoch sprievodoch bolo spolu 64 osôb a 52 koní. Pozri bližšie *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin : Duncker & Humblot, 2014, s. 46.

31 Pozri bližšie POPOVIČ, Mihailo: *Von Budapest nach Istanbul. Die Via Traiana in Spiegel der Reiseliteratur des 14. bis 16. Jahrhunderts*. 2. vyd. Leipzig : Evdora-Verlag, 2010, s. 171 – 200. Monografia vyšla aj v preklade Branky Rajličovej do srbstiny *Od Budima do Konstantinopolja. Via Traiana u svetlu putopisne literature u periodu od 14. do 16. veka*. Novi Sad : Akademska knjiga, 2017.

338 šesťdesiatročný.³² O motivácii k vydaniu sa na takú náročnú a dlhú cestu nehovori nič konkrétne. Bádania ju však vidia v Dernschwamovej humanistickej vzdelanosti.³³ Dernschwama ako absolventa dvoch nových univerzitných odborov geografie a histórie muselo poznávanie nových krajín prirodzene lákať.³⁴ Predchádzajúce návštevy krajín spojil s hľadaním gréckych a rímskych nápisov, cesta do centra Osmanskej ríše nebola výnimkou.³⁵

Nie je jasné, prečo Dernschwam nepublikoval svoje zápisky z cesty ešte počas svojho života, ako to urobil cisársky vyslanec Ogier Ghislen van Busbeek (*Legationis Turciae epistolae quatuor; Vier Türkische Sendschreiben*, 1559). Príčinou by mohla byť skutočnosť, že Dernschwamov *Denník* nemal povahu diplomatickej relácie, lebo sa misie zúčastnil ako súkromná osoba. Zápisky z ciest, pokiaľ nešlo o diplomatické relácie, „slúžili ako pomôcky pamäte a na uverejnenie pôvodne neboli určené“.³⁶ Zlomok zo zápisov tretieho účastníka výpravy, biskupa Antona Vrančiča, vyšiel koncom 18. storočia.³⁷ Akokoľvek to bolo, podstatné je, že Dernschwam literárnym spracovaním svojich zážitkov, ktoré sa na verejnosť dostali najprv prostredníctvom odpisov, aktualizuje žáner itinerária, ktorý plní spravodajskú funkciu.³⁸ Sústreďením na vecnú informáciu a na priame zobrazenie životnej skúsenosti nadväzuje *Denník* na model cestopisu, ktorý predstavuje

32 Dernschwama sprevádzal sluha Lenhart Tenk a kočiš Imrich, ktorý sa staral o Dernschwamove tri kone a voz. In: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin : Duncker & Humblot, 2014, s. 286.

33 „Najpravdepodobnejšou však stále ostáva teória, a to i vzhľadom k obsahu samotného denníka, že Dernschwamovou motiváciou pre podniknutie tak náročnej a nebezpečnej cesty bola jeho humanistická vzdelanosť“ (KALHOTKOVÁ, Eva: Hans Dernschwam a jeho dielo „Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)“. In: *Acta Historica Neosoliensia*, tomus 11. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2008, s. 111).

34 Na univerzitné štúdiá odišiel do Viedne ako 13-ročný (r. 1507), potom prešiel na univerzitu do Lipska, kde bol 5. septembra 1510 promován na bakalára. In: KÜHNDEL, Ján: Ján Dernschwamm, vzdelaný faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494 – 1567). In: *Historické štúdie I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 169.

35 Mienka prvých skúmateľov *Denníka* knihovedcov Georga Wolffa a Emila Jacobsa, že Dernschwam je pravý humanista („der echte Humanist“) inšpirovala k výskumu jeho diela nemeckého orientalistu Franza Babingera, ktorý pripravil diplomatické vydanie originálu. Ten sa našiel na zámku v bavorskom Babenhause až v r. 1889, dovtedy boli známe iba jeho odpisy. In: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Nach der Urschrift im Fugger-archiv herausgegeben und erläutert von Franz Babinger. München - Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, 1923, s. VIII. Z Dernschwamovho *Denníka* boli preložené do slovenčiny iba úryvky. In: *Putovanie po súši a mori (Zo slovenskej cestopisnej literatúry 16. - 18. storočia)*. Ed. J. Minárik. Bratislava : Tatran, 1975, s. 7 – 36. Minárikov preklad vyšiel znovu v antológii *Cestopisná a memoárová literatúra 16. a 18. storočia*. Ed. E. Brtňanová a T. Vrablová. Bratislava : Kalligram - Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 8 – 49.

36 POLIŠENSKÝ, Jozef: Česká touha cestovatelská. In: *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. Praha : Odeon, 1989, s. 29.

37 Zlomok vydal Alberto Fontis v 1. zväzku svojho diela *Viaggio in Dalmazia* v oddiele Iter Buda Hadriana-polim anno MDLIII exaratum ab Antonio Verantio (Benátky 1774). Pozri bližšie In: Kühndel, c. d., s. 181 – 182.

38 Itinerárium čiže sprievodca pre cestujúcich alebo spravodajca o priebehu cesty obsahovalo obvykle informácie o regiónoch, sídlach, cestách alebo praktické pokyny pre cestujúcich, týkajúce sa napríklad rozličných nebezpečenstiev a ťažkostí. In: BERNACKI, Marek – PAWLUS, Marta: *Słownik gatunków literackich*. Bielsko-Biala : Park, 1999, s. 70 – 71.

v stredovekej literatúre *Milión* Marka Pola, etablovaný v českej literatúre vo forme prekladu v 16. storočí.³⁹

Podľa Jozefa Minárika Dernschwamove zápisky majú „heslovitý poznámkový“ charakter.⁴⁰ V texte sa však nachádzajú priame dôkazy o tom, že Dernschwam svoje zápisky neskôr transformoval. K premene voľných strohých zápisov na vlastný diár cesty autori často pristupovali až po návrate domov.⁴¹ Novými doplnkami Dernschwam posilnil hlavne reflexívnu zložku *Dennika*, ktorá je vďaka jeho úvahám o živote a kultúre precestovaných krajín výrazná. Statické výkladové časti narušujú dynamiku textu zloženého zo zápisov, viažucich sa k jednotlivým dňom cesty, vyznačených presným časovým údajom.

Vo svojich reflexiách Dernschwam, ktorý nie je len nestranným pozorovateľom, poukazuje na negatívny vplyv islamského náboženstva, ktorý sa odzrkadľuje v postojoch Osmanov, a kriticky pristupuje aj k niektorým skutočnostiam v katolíckej cirkvi, ktoré si pri návšteve kedysi kresťanských krajín zvlášť uvedomuje. Nepriaznivo sa vyjadruje o počínaní pápeža, odsudzuje jeho neobmedzenú moc a podiel na rozkole medzi východnou a západnou cirkvou, v dôsledku ktorého došlo k narušeniu cirkevnej jednoty.⁴² Východisko z tejto situácie vidí v návraťte cirkvi k pravde obsiahnutej v Písme sv. a v praktizovaní skutočnej zbožnosti.

*„Ved' Božie Slovo nemôže byť pre všetkých nič iné ako pravda a pápež so svojou prevrátenou vierou zostane večný luhár. To som porozumel o pápežovi a jeho ľuďoch v Konštantínopole, v našom babylonskom zajatí, keď som tam uvidel biedu a žalár kresťanov. Ja by som to rád doprial jemu a jeho kardinálom spolu s ich skorumpovanou družinou a ich rímskymi milenkami.“*⁴³

Pod drobnohľad si berie aj náboženský život a sociálny status Židov.⁴⁴ Pobyt v cudzej krajine ho vedie aj ku konfrontovaniu kultúr, predovšetkým tureckej vo vzťahu k nemeckej a uhorskej. Cez prizmu tureckých zvyklostí hodnotí aj život v Uhorsku: „A ak by Turci mali ďalších desať krajín, bolo by im aj to málo,

39 „Dôraz na vecne informujúci složku cestopisu se projevuje jak v dílčích složkách díla, tak v jeho celkové koncepci. Marko Polo zachovává v zásadě systematický model popisu jednotlivých zemí (vychází z určení velikosti země, pokračuje údaji o městech, přírodě a obyvatelích a uzavírá zhodnocením obchodního významu země) a kompozičně začíná tyto popisy jako dominantní složku vyličení cesty“ (cit. podľa PETRŮ, Eduard: Staročeský cestopis z hlediska genologického. In: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Olomouc : Votobia, 1996, s. 235).

40 „Itinerár nepredstavuje literárne spracovaný denníkový materiál, ale iba heslovité poznámkové zápisy, ktoré si Dernschwam robil každý deň počas svojej cesty“ (cit. podľa Minárik, c. d., s. 259).

41 Kaczmarek, c. d., s. 16.

42 Kritickou reflexiou náboženstiev sa vyznačuje najmä časť textu ohraničená dátumami 13. marec 1554 a 7. jún 1554. In: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin : Duncker & Humblot, 2014, s. 71 – 83.

43 Denn Gottes Wort allen kann nichts anderes als wahr sein und der Papst mit seinem verkehrten Glauben wird ewig ein Lügner bleiben. Das ist mir in Konstantinopel in unserer Babylonischen Gefangenschaft über den Papst und seine Leute klar geworden, als ich dort das Elend und erbärmliche Gefängnis der Christen sah. Ich hätte es lieber ihm und seinen Kardinälen mitsamt seinem korrupten Gefolge und ihren römischen Bräuten gegönnt (tamže, s. 83).

44 Tamže, s. 107 a i.

340 pretože oni sami nechcú pracovať a starať sa o získanú krajinu. Uhorskí páni sú takí istí, a preto ich Boh potrestal a stratili svoju krajinu.“⁴⁵

Tureckú kultúru, ktorá sa dostáva do úzkeho kontaktu s kultúrami srb-ského a bulharského etnika, približuje aj cez typické pokrmy, a to hlavne podávané miestnej elite („velkým pánom a pašom“), ku ktorým pripája aj návody na ich prípravu. Medzi recepty zaraďuje aj spôsob prípravy pagáčov „na srbský a bulharský spôsob“, ktoré sa jedia namiesto chleba preto, lebo ten má príliš výraznú chuť.⁴⁶ Pri menovaní ovocia konzumovaného Turkami spomína aj druh žltokvetých melónov, ktoré zvykne sadiť v Banskej Bystrici.⁴⁷

Správa o vonkajšom svete sa integruje so správou o Dernschwamovi samom, o jeho vnútornom svete, náboženskom presvedčení a vlastnom chápaní skutočnosti. Eruditívny cestopis tak nadobúda literárnu hodnotu. Tematickú vrstvu textu zapísaného v Konštantínopole zaplňajú portréty zajatých mužov. Dernschwam zaznamenáva mená zajatcov, ich pôvod, zamestnanie a okolnosti zajatia. V meste Nikaia stretáva kožušníka Hansa Dürrbeutela z Kutnej Hory, plánujúceho už druhý útek.

„V Nikaia k nám prišiel jeden z Kutnej Hory, menom Hans Dürrbeutel, „suchý mŕšec“, bol kožušník, jeho otec sa volal Georg, brat Bartoš a sestry Barbara a Katarína. Denne dostáva almužnu v podobe čorby, stráži bránu, nie je ženatý a chce sa ešte raz pokúsiť o útek z krajiny. Raz sa už dokonca vybral na cestu.“⁴⁸

U holiča Dernschwam prichádza do styku so slovanským mládencom Janom z Lesku,⁴⁹ ktorý sa dostal do zajatia Turkov, aby zachránil svoju švagrinu.

„Oproti našej noclahárni v Konštantínopole žije slovenský mládenec u holiča. Volá sa Jano, pochádza z okolia Lesku, z dediny uprostred hôr. Keď Turci zobrali so sebou ženu jeho brata Melchera, tento poslal Jana Turkom do Budína ako zálohu. Pokým nevykúpil svoju ženu, Turci si obidvoch ponechali.“⁵⁰

Dernschwam sa aktivizuje aj pri vykúpení zajatcov. Zo zajatia vykupuje Hansa Schwabena z Banskej Štiavnice, ktorý mu na oplátku sľubuje, že mu vykupné

45 Und wenn die Türken noch zehn Länder mehr hätten, würden auch die ihnen zu wenig sein, weil sie selbst nicht arbeiten und das bestellte Land pflegen wollen; stattdessen sollen die Gefangenen für sie arbeiten. Von dieser Art sind auch ungarischen Herren, weswegen Gott sie gestraft hat und sie ihr Land verloren haben (tamže, s. 150).

46 Die Raitzen und Bulgaren backen kein andreses Brot; es ist kräftig im Geschmack (tamže, s. 130).

47 Es gibt auch eine sorte Melonen, die eigentlich keine Melonen sind. Die nennt man Missir Gabak, das bedeutet der Kairoer Kürbis. Die kocht man und kann sie dann über den Winter lagern. Man hat sie auch in Ungarn, ich habe sie selbst in Neu-Sohl oft gesät, sie haben eine gelbe Blüte (tamže, s. 128 – 129).

48 In Nicaea ist einer aus Kuttenberg [Kutná Hora] zu uns gekommen, mit Namen Hans Dyrnpeutzel, ein „suchi meschitz“ [ein trockener Sack]. Er ist Kürschner gewesen, der Name seines Vaters ist Georg, der seines Bruders Bartosch, die seiner zwei Schwestern Barbara und Katerina. Er bekommt täglich sein Almosen in Form von Czorba, ist Torhüter, ist unverheiratet und will es noch einmal wagen, aus dem Land zu fliehen. Einmal hatte er sich schon auf den Weg gemacht (tamže, s. 245).

49 Lokalitu sa mi nepodarilo presne identifikovať, ale mohlo by ísť aj o slovenskú obec Lešť, na území ktorej sa Turci zdržiavali od roku 1554.

50 Gegenüber unserer Herberge in Konstantinopel lebt ein slavischer Junge bei einem Barbier. Der Name des Jungen ist Jano, er stammt aus der Gegend von Lesku, aus einem Dorf unterhalb des Gebirges. Als die Türken die Frau seines Bruders Melcher mitnahmen, hat dieser seinen Bruder Jano den Türken nach Ofen als Pfand gesandt. Bis er seine Frau auslösen konnte, haben die Türken beide behalten (tamže, s. 145).

doma vráti.⁵¹ Za stolára Hansa Schatzela z bavorského Landshutu, zajatého v Temesvári, kde bol puškárom, Dernschwam platí až dvakrát, ale nakoniec sa mu podarí odcestovať spolu s ním do Viedne. Cez znázornenie Schatzelovej životnej situácie Dernschwam oboznamuje s utrpením zažívaným v osmanskom zajatí.

„Ako som už spomenul, 27. februára som vykúpil zajatého puškára Hansa Schatzela. Až do 1. júla nosil turban na turecký spôsob a keď sme už boli na odchode, dal som mu uhorské šaty a klobúk. Keď to videl čauš, zavolať ho pred bránu a poriadne ho zbíl a celú noc ho držal v zajatí vo svojom dome. Chcel z neho násilím urobiť Turka. Pretože to odmietol a odporoval mu, čauš ho znovu udel do tváre tak, že mu spôsobil veľkú bolesť. Keď sa kresťan čiže zajatec bráni a Turka, tak zvaného kajúcnika, ktorý je pokladaný za veriaceho čiže svätého človeka, udrie, tak by nemal byť zbitý, ale upálený. Turkom ide len o peniaze; ako mnoho sa im tiež daruje a činí dobro, na tom veľmi nezáleží. Neprestajne vymýšľajú, ako by si mohli podlým spôsobom zaobstarať peniaze ako zbojníci. Kto chce vyjsť z nocľahárne alebo vojsť dnu, musí dať čaušovi peniaze alebo niečo iné. Tak sa Turci živia, nepohrdnú ničím, či je to málo alebo veľa. Aj keď nám niekto predal alebo priniesol niečo k nocľahárni, musel dať čaušovi jeden asper z každého guldena. Aj keď chcel niekto prísť k nám, bez daru ho nevpustili dnu.

Po vyššie opísanej udalosti, keď čauš tak tvrdo zasiahol, žiadal prefíkanec päť guldenov ako dar. Dal som mu ich, aj jeho sluhom Mehmetovi a Aiasovi, taktiež päť guldenov dvom kováčom a 70 asperov písárovi, aby sa prihovorili za chudáka zajatca. Tak som ho 2. júla vykúpil z pekla druhý raz a 3. júla pri mojom odchode z Konštantínopolu zobral so sebou. Taká čestnosť alebo lepšie povedané podlosť vládne v Turecku. Čo si jeden pre peniaze dokáže vymyslieť, nie je hanba – lebo keď by chceli byť čestní, nikto by v celej krajine nemal viac ako jeden kus odevu –, pretože si nemusia odriekať nič od úst, ani jeť horšie ako psy.“⁵²

51 Das Meinige soll er mir in Schemnitz wieder zurückzahlen (tamže, s. 234).

52 Wie oben erwähnt habe ich am vergangenen 27. Februar den gefangenen Büchsenmeister Hans Schacel ausgelöst. Er war bis zum 1. Juli auf türkische Art mit Turban gekleidet und als wir bereit zum Aufbruch waren, habe ich ihm ungarische Kleidung und einen Hut gegeben. Als der Tschausch das sah, hat er ihn vor das Tor gerufen, heftig verprügelt und in eine Nacht lang in seinem Haus gefangen gehalten. Er wollte ihn mit Gewalt zu einem Türken machen. Da er sich weigerte und ihm widersprach, hat ihn der Tschausch wieder ins Gesicht geschlagen, daß er Schmerzen leiden mußte. Denn wenn sich ein Christ oder Gefangener wehrte und einen Türken, einen so genannten Busserman, was gläubige oder heilige Leute beduetet, schlägt, so würde er nicht nur geschlagen, sondern verbrannt. Den Türken geht es allein ums Geld; wie viel man ihnen auch schenkt und Gutes tut, es ist nicht gut angelegt. Ohne Unterlass überlegen sie, wie sie durch Gaunereien Geld beschaffen können, so wie sonst Räuber. Wer aus der Herberge ein- oder aus hat gehen wollen, muß dem Tschauschen Geld oder etwas anderes geben. So ernähren sich die Türken, sie verschmähen nichts, sei es wenig oder viel. Auch wer uns etwas an die Herberge verkauft oder gebracht hat, mußte dem Tschauschen von jedem Gulden des Preises einen Asper abgeben. Auch wer sonst zu uns gehen wollte, ist ohne Geschenk nicht hereingelassen worden. Das soll vom türkischen Hof, der uns wie Diebe einsperren ließ, für gut befunden worden sein.

Nach dem oben beschriebenen Vorgang, als der Tschausch so heftig eingegriffen hat, verlangte der Spitzbube fünf Gulden als Geschenk. Ich habe sie ihm gegen und auch seinen Dienern, Mehmet und Aias, fünf Gulden sowie den zwei Schmieden und einem Schreiben 70 Asper, damit sie für den armen Gefangenen ein gutes Wort einlegen sollten. So habe ich ihn also am 2. Juli ein weiteres Mal aus der Hölle erlöst und ihn am 3. Juli bei meiner Abreise aus Konstantinopel mitgenommen. Solche Ehrbarkeit oder besser Gaunerei herrscht in der Türkei. Was sich einer des Geldes wegen auszudenken vermag, ist keine Schande, denn wenn sie ehrbar sein wollten, hätte im ganzen Land niemand mehr auch nur ein Kleidungsstück, weil sie sich doch alles vom Munde absparen müssen und schlechter essen als die Hunde (tamže, s. 248).

Úplatok dá Dernschwam aj za už vykúpeného Reinprechta Gleinczera, ktorému navyše uhradí náklady na cestu do Benátok.⁵³ Vykúpi tiež maďarského chlapca Antala.⁵⁴ Zamýšľa to urobiť aj v prípade ostatných jeho krajanov, ktorých stretáva v tureckom meste Czorom (dnes Çorum).⁵⁵

Statické a dynamické elementy sa v texte striedajú aj pri vykresľovaní obrazu Srbska a Bulharska a ich obyvateľov. So Srbmi sa Dernschwam stretáva ešte na území Uhorska v mestách Ráckeve a Belehrad.⁵⁶ Prechádzajúc územím Srbska všima si prírodnú scenériu krajiny, ktorej malebnosť kontrastuje so spustošením tejto kedysi kultivovanej a veľmi úrodnej krajiny. Pusté a zarastené polia a vinice nachádza v kraji rozprestierajúcom sa v okolí srbskej dediny Jagodiny („*Kraj s malými vrškami ako v Sedmohradsku, ktorý mal predtým celkom úrodné polia a vinice, teraz je po oboch stranách pustý a spustošený a zarastený ako malé lesy.*“⁵⁷) a tiež v okolí mesta Niš („*Krajina sa podobá Sedmohradsku, na kúsku rovina, potom vršky a kopce. Kedysi to bola úrodná zem, možno ešte poznať nivy, polia a vinice, teraz je všetko pusté a zarastené.*“⁵⁸).

Pohľad na jednotlivé územia sa lomí cez prizmu krajov v stredoeurópskom regióne. Prírodu a hmotnú kultúru vidí Dernschwam veľmi často očami svojej druhej domoviny. Srbská pevnosť Smederevo mu dispozíciou menšieho mesta s vežami a opevnením pripomína Trnavu, rieky Niš a Marica veľkosťou toku zase rieku Hron, krajina v okolí bulharskej dediny Vetren svojou polohou pod horami Turiec, Liptov, Zvolen a kraj v okolí Žiaru nad Hronom a Hronského Beňadiku.⁵⁹ Spomínané lokality sa podobajú aj kraju s úrodnou černoziemou medzi Klisurou a Caribrodom (dnes Dimitrovgrad).⁶⁰ Obyvatelia maloázijskej Bitúnie a Galatie sú takí „*chudobní, hrubí a biedni*“ ako hajdúsi a valasi v uhorských banských mestách.⁶¹ Zátoka pri meste Nicomedia (dnes Izmit) je štyri až päťkrát taká široká ako Dunaj v Bratislave.⁶² Pri prechode cez tureckú rieku Halys (dnes Kazilirmak) Dernschwam poznamenáva: „*Voda je červená a zakalená ako v Kremnici, brehy rieky sú strmé.*“⁶³

53 Tamže, s. 124 a 142.

54 Tamže, s. 144.

55 Auch sonst sind noch mehrere gefangene Ungarn zu uns gekommen, die auch gerne freigekauft würden (tamže, s. 209).

56 Tamže, s. 4 a 5.

57 Tamže, s. 6.

58 Tamže, s. 8.

59 Auf beiden Seiten haben wir erstmals Idas Hochgebirge erblickt und dazwischen eine breite Ebene und besiedeltes Land, darin haben wir viele Dörfer gesehen, Äcker, aber keine Weinberge; wenngleich es sie vor Zeiten gegeben haben muß. Die Gegend liegt fruchtbar vor dem im Folgenden beschriebenen Gebirge, ähnlich wie in Turtz, Lipta, Altsohl und im Kreuzländchen um St. Benedikt (tamže, s. 19).

60 Danach den ganzen Tag durch eine fruchtbare Gegend mit schwarzem Erdreich, ungefähr wie bei Turtz, Lypta und um St. Benedikt und dem Altsohler Kreis. Es ist jedoch ein ödes Land, sie pflegen die Äcker nicht zu düngen (tamže, s. 14).

61 Die Leute in ganz Bithynien und Galatien sind ein armes, grobes und elendes Volk gewesen wie bei uns in Ungarn und in den Bergstädten die Heiducken und Walachen. Sie haben kein oder wenig Geld und kennen es auch gar nicht (tamže, s. 187).

62 An diesem Ende ist das Meer oder der Arm ungefähr vier- oder fünfmal so breit wie die Donau bei Preßburg (tamže, s. 160).

63 Das Wasser ist rot und trüb, wie bei Kremnitz und hat steile Ufer (tamže, s. 206).

Opis je hlavnou kategóriou skúmania nového prostredia.⁶⁴ Okrem topografických deskripcií území to potvrdzuje tiež Dernschwamov opis srbského ľudového odevu, ženských účesov a ozdôb.

„Od spomínaného miesta nocovania sa v kraji až do Niša hovorí po dedinách ešte po srbsky, čiže slovanským jazykom. Muži nosia ešte podľa chudobného sedliackeho obyčaja súkenné šaty, krpce a špicaté šedé čiapky čiže klobúky. Ženský kroj je taký, aký nosievajú Srbi: pestrofarebný. Goliere košiel, brusliak i rukávce sú vyšívané vlnenými vláknami. Na hlave nosia nepekne šatky čiže závoje – ako chorvátske ženy. Všetky dievky chodia s nepokrytou hlavou. Do vlasov majú vpletené zvláštne vrkoče, jeden krížom cez druhý, takže by si myslel, že sú všelijako posplietané z konského vlasu. Veru dosť roboty by mal aj na mesiac ten, čo by chcel splieť tak zvláštne a tak málo vlasov ako pletený čepiec. A po dedinách nosia ženy a dievky privesky z lacných sedliackych vecí: z medi, ale aj zo striebra vytepané veci, ba aj sklené, pestrofarebné ružencové zrnká.“⁶⁵

Etnografickú charakteristiku Srbov dotvárajú poznámky o ich vierovyznani, architektúre, pokrmoch a nápojoch, vrátane ich cien a stravovacích návykoch.

„Celý kraj až po Niš je Srbsko. Obyvatelia alebo usadlíci sa volajú Srbi (to je tak ako Vendi). Sú gréckeho vyznania so všetkými jeho obradmi. Ale ich kostoly už viac nikde nevidieť. Nazývajú sa kresťanmi a majú kresťanov v úcte. Všetky stavby, ktoré vidieť po ich dedinách, sú tak vysoko oblepené hlinenou plotovou ohradou, že človek sotva môže vliezť dnu a postaviť sa a je tam miesto ledva pre troch-štyroch. Chlebom sú im pagáče. Majú aj víno, a to červené, no ani v jednom dome nie je v lete oveľa lepšie než ocot. Kurence sú za dva i tri aspery. Iné mäso ako hovädzie a baranie alebo jahňacie nie je. Na uliciach možno kúpiť živé zviera. Aj vajcia dostať na uliciach – niekde vo väčšom, niekde v menšom množstve – dvadsaťdva až tridsaťdva za jeden asper. Aj dobré, veľké mladé kurence sú za jeden asper. Nikto tu zavčasu nevečeriava. Veľké vrece jačmeňa na krmivo pre kone nám priniesli za šesť asperov. Peniaze v týchto krajoch sú vzácnejšie než v slovanskom kraji Štajerska.“⁶⁶

Pre Dernschwamov kompozičný postup je príznačné, že obsah predchádzajúcich zápisov rozširuje a dopĺňa, prípadne niektoré fakty viackrát opakuje. Možno si to všimnúť najmä v druhej časti Denníka (*Cesta do Malej Ázie a spiatočná cesta do Viedne 1555*), kde takýmto spôsobom vyznačuje geografickú polohu Srbska, pridáva jeho pomenovania a zamestnanie obyvateľov.

„V Niši končí Bulharsko a začína Srbsko. Obyvatelia sa sami nazývajú Srbi, sú to Raci gréckej viery. Bývajú tu Raci, Dalmatínci a Turci. Raci, ktorí sú teraz všetci

64 Pozri bližšie Klátik, c. d., s. 50.

65 Minárik, c. d., s. 12. Pozri tiež *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin: Duncker & Humblot, 2014, s. 9.

66 Minárik, c. d., s. 12 – 13. Pozri tiež *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin: Duncker & Humblot, 2014, s. 9.

344 roľníci, nosia pastierske kabáty. Ženy nosia hrubé pokrývky hlavy, týčiace sa do výšky a opatrené sponami, nato šatku a vyššované košeľe ako Bulhari.“⁶⁷

„V Niši začína Srbsko, Servia alebo krajinov Rácov, ktorá sa volala predtým Misia, Moesia. Sú dve Misie, Misia Superior a Inferior. Krajina siaha až do Smedereva, gréckeho Belehradu, k Bosne a po Somogy, kde sú tiež Ráci a po územie okolo Temešváru.“⁶⁸

Amplifikačné postupy však možno oveľa lepšie ilustrovať charakteristikami uhorských pohraničných pevností Belehradu a Smedereva, ktorým venuje Dernschwam pozornosť v obidvoch častiach *Denníka*. V prvej časti informuje o geografickej polohe Belehradu pri sútoku riek Dunaja a Sávy a umiestnení hradu na skalnom brale.⁶⁹ Smederevo predstavuje ako sídlo despotu Lazara a jeho starobylosť zdôrazňuje odkazom na Ptolemaiov názov sídla „Tricornium“.⁷⁰ Na spiatočnej ceste podáva obširnejšiu správu, sústreďuje sa na vonkajší vzhľad a vnútornú dispozíciu tejto pevnosti.

„Smederovo leží na ramene Dunaja na kopci, rozprestiera sa až celkom dole pri Dunaji a je obohnané múrmi. Na strane Dunaja má päť okrúhlych veží a jednu bránu priamo pri rieke. Smerom k mestu má desať polookrúhlych veží, pod nimi tri obranné veže s bohatým cimburím. V strede leží brána do mesta. Múry sú vysoké, pred nimi sú predné hradby s delom a pred ním opevnená, nie však široká priekopa. Keď má Dunaj veľa vody, naplnia sa ňou tiež priekopy. Cudzi sa do mesta nedostanú. Vnútri nie sú nijaké pozoruhodné stavby, ani hrad ani správne budovy, ale iba chalupy z dreva a hliny a stánky s tovarom. Ak by vypukol požiar, zachránili by sa iba ľudia.

67 In Nissa endet das Land Bulgarien und beginnt Serbien. Die Einwohner nennen sich selbst Serben, es sind Raitzen griechischen Glaubens. Dort wohnen Raitzen, Dalmatier, und Türken. Die Raitzen, die jetzt alle Bauern geworden sind, tragen Hirtenmäntel. Die Frauen tragen dicke Kopfbedecken, hoch aufgetürmt und mit Spangen versehen, darüber ein Tuch und bestickte Hemden, wie die Bulgaren. In: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin : Duncker & Humblot, 2014, s. 266.

68 In Nissa beginnt Serbien, Servia oder das Land der Raitzen, das früher Misia, Moesia genannt wurde. Es gibt zwei Misia, Misia Superior und Inferior. Das Land reicht bis nach Sendere, Griechisch Weissenburg, Bosnien und bis Simich, wo es auch Raitzen gibt, und das Gebiet um Temeschwar (tamže, s. 267).

69 Die Burg liegt, mitsamt der Stadt, auf der rechten Seite fluß abwärts an der Donau. Dort mündet auch die Save auf derselben Seite in die Donau; die Stadt liegt nicht so hoch über dem Fluß wie Ofen, auch auf keinem Felsen (tamže, s. 5).

70 Die Raitzen nennen Sendere Smederow, das einst das Land des Fürsten war, der Despot des Landes genannt wurde. Einst wurde es Misia genannt, jetzt Serbia; es beginnt in Nandor Alba und erstreckt sich ringsum. Ptolemaeus nennt Smederow „Tricornium“ (tamže, s. 6).

*V spomínanej pevnosti čiže v meste sú mosty, lebo keď Dunaj vystúpi na breh alebo sa vyleje, je pravdepodobne tak vlhko a nečisto, že nemožno prejsť bez namočenia nôh.*⁷¹

Podobný charakter má aj smederevské predmestie, ktoré pre časté záplavy dunajskými vodami Dernschwam znázorňuje ako „špinavú mláku“ a „nezdravé mesto“. Nelichotivý opis predmestia zakončuje vlastnou neprijemnou skúsenosťou z pobytu v ňom v čase žatvy, keď bol nútený prenocovať spolu s ďalšími účastníkmi sprievodu vonku na ulici.

„Tam, kde leží hrad, Morava pravouhlo ústi do Dunaja. Nad ústím vedie drevený most, pri ktorom sme táborili jeden deň a noc. Bol čas žatvy a nesmierne veľa vozov so senom prechádzalo cez mosty do hradu a predmestia. Preto sme nocovali pred hradom na ulici, pri opustenom dome medzi plotmi.“⁷²

Negatívnu skúsenosť umocňuje Dernschwamova spomienka na pôsobenie v Sedmohradsku, ktorá sa mu vynára v mysli pri pohľade na hnijúce staré dubové plavidlá, o ktorých usudzuje, že ide asi o lode so soľou zo sedmohradského Deja, ktoré ukoristil Janus Vajda Fuggerovcom v roku 1529 spolu so soľnými baňami.

Pri opätovnej návšteve Belehradu Dernschwam konfrontuje jeho prítomnosť so slávnou minulosťou: „Taký slávny je Belehrad, a je taký bezvýznamný.“ Kreslí obraz „jednotvárneho“ mesta, pozostávajúceho z drevených a hlinených domov.⁷³ Vysvetľuje, že nielen mesto, ale aj hrad v rukách Osmanov napriek výbornej polohe stratil svoj strategický význam pre zastaralé opevnenie a nestabilitu. Dôsledkom straty významu sú aj noví obyvatelia predmestia.

„Hrad leží vysoko a má vlastné múry, veže a zastaralé opevnenie, medzi iným veľkú štvorhranú vežu, ktorá sa nazýva Nebejse, čo znamená Neboj sa! U nás by bol bezvýznamnou stavbou, má – tak ďaleko môžeme vidieť – na každej strane štyri veže. Smerom k Save hrad nemá nijakú priekopu. Ale na inej strane, smerom ku Konštantínopolu, je jedna priekopa a mnoho, snáď osem veží. Pod hradom leží predmestie. Tam býva chamrad', hlava na hlave. Do hornej časti mesta nemôže ísť každý a do hradu

71 Sendereo liegt an einem Arm der Donau auf einem Hügel, erstreckt sich bis ganz hinunter an die Donau und ist von Mauern umgeben. Sie hat auf der Seite der Donau fünf runde Türme und ein Tor direkt am Wasser. Zur Stadt hin hat sie zehn halbrunde Türme, darunter drei größere Wehrtürme mit vielen Zinnen. In der Mitte liegt das Tor zur Stadt. Die Mauern sind hoch, davor ist ein Vorwerk, mit einem Geschütz, davor ein befestigter, aber nicht breiter Graben. Wenn die Donau viel Wasser führt, laufen auch die Gräben voll. Fremde läßt man nicht in die Stadt hinein, es gibt im Inneren keine bemerkenswerten Gebäude, weder eine Burg noch richtige Häuser, sondern nur Hütten aus Holz und Lehm sowie Kramläden. Wenn man Feuer hineinwürfe, könnten die Leute nur noch aus der Stadt hinauslaufen. In der erwähnten Festung oder Stadt gibt es im Inneren Brücken, denn wenn die Donau über die Ufer tritt oder es regnet, ist es vermutlich so feucht und schmutzig, daß man dort nicht trockenen Fußes gehen kann (tamže, s. 270 – 271).

72 Wo die Burg an einem Arm der Donau liegt, mündet die Morava im rechten Winkel in die Donau. Darüber führt eine Holzbrücke, neben der wir an diesem Tag über Nacht lagerten. Es war die Zeit der Heuernte und unsagbar viele Heuwagen sind über die Brücke in die Burg und die Vorstadt gefahren. Wir haben vor der Burg auf der Gasse bei einem verlassenen Haus zwischen Zäunen gelagert (tamže).

73 So berühmt Weißenburg ist, so unbedeutend ist es. Die Burg und die Judenstadt liegen auf einem Berg an der Save, die dort ziemlich breit ist und gemächlich fließt. Die Stadt erstreckt sich dort bis an den Fluß herab und ist vom Mauern und Türmen umgeben. Sie sind nicht besonders fest und dienen nur zum Schutz vor dem Wasser. Sie ist sonst recht eintönig und besteht nur aus Holz- und Lehmbauten (tamže).

346 nikto, lebo nie je taký pevný, ako hovorí jeho meno. A preto sa Turci obávajú, že im mesto opäť zoberú. Neveria nikomu a žijú deň a noc v starostiach.“⁷⁴

Pri skúmaní bulharskej kultúry uplatňuje Dernschwam konfrontačný prístup. Bulharov porovnáva so Srbmi. Všíma si podobnosť ich jazykov a príslušnosť k rovnakej konfesii.⁷⁵ Bulharská krajina sa Dernschwamovi vidí úrodnejšia, ale menej osídlená ako Srbsko: „Zdá sa, že krajina je tu úrodnejšia než v Srbsku, ale je pustejšia a málo obývaná.“⁷⁶ Všetko spustnuté a zarastené nachádza aj v kraji medzi Sofiou a Vakarelom, ktorá Dernschwama zaujíma malebnou prírodnou scenériou:

„Krajina medzi Sofiou a Vakarelom je pekná a utešená. Na jednom mieste sa rozširuje a na druhom, kde sú polia, sa zužuje. Leží medzi horami, ktoré sa tiahnu do diaľky po oboch stranách a majú menšie lesy. Všetko je však už dlhý čas spustnuté a zarastené. Kedysi to bola obrobená zem, ako ešte poznať na zarastených poliach.“⁷⁷

Dernschwamovu pozornosť upútajú tiež bulharské sedliacky s nezvyčajnou pokrývkou hlavy, s účesom spleteným z vrkočov a pestrými ozdobami: masívne náušnice, ligotajúce sa náhrdelníky a kovové prstene.

„Ženy tu nemajú závoje ako po ostatných dedinách v kraji, ale čudnú pokrývku na hlave, vyzerajúcu ako prevrátená misa. Pri hlave je iba taká široká, že sa dá nasadiť, ale hore je už väčšia. Možno ju nazvať korunou: také ešte nosia na mnohých miestach v Čechách a v Uhorsku šľachticné. Ako som neraz videl, boli zdobené perlami. Ale tieto chudobné bulharské sedliacky majú na nich ozdoby zo všelijakých sklených zrníek. Dievky majú veľa vrkočov, ako sa to robieva u koní. Účes vyzerá ako pletený hodvábný čepiec a ako konská hriva. Všetky nosia dosť ťažké náušnice z medi a zo zlomkov striebra, ako ich tu majstrovsky zhotovujú Cigáni. Na krku nosievajú zvláštne náhrdelníky zo skla, z kostí a zo všetkého, čo sa len ligoce a blyští. Aj na prstoch nosia veľa medených a mosadzných prsteňov.“⁷⁸

Mesto Sofia nepriamo konfrontuje s Belehradom, keď upozorňuje na absenciu vysokých stavieb. Obraz Sofie vyniká podrobným opisom priestorových a pôdorysných usporiadaní sofijských príbytkov a remeselníckych dielni.

74 Die Burg liegt auf der Höhe und hat ihre eigenen Mauern, Türme und Befestigungsanlagen nach alter Art, unter anderem einen großen viereckigen Turm, der Nebeyse genannt wird, was so viel bedeutet wie „Fürchte dich nicht“. Er wäre bei uns ein unbedeutender Bau, er hat, soweit wir sehen können, auf jeder Seite vier Türme. Zur Save hin hat die Burg keinen Graben. Aber auf der anderen Seite, in Richtung Konstantinopel, gibt es einen Graben und viele, etwa acht, Türme. Unterhalb liegt die Vorstadt. Dort wohnt der ganze Pöbel durcheinander. Aber in die Oberstadt läßt man nicht jeden und in die Burg läßt man niemanden hinein, weil sie nicht so befestigt ist, wie ihr Name vorgibt. Und die Türken müssen deshalb selbst fürchten, daß ihnen die Stadt wieder genommen wird. Sie vertrauen niemandem und leben Tag und Nacht in Sorge. In: Tamže, s. 271.

75 Die bulgarische Sprache ist auch eine serbische oder wendische Sprache. Die Bulgare sind Christen nach griechischen Ritus wie auch die Raitzen (tamže, s. 14).

76 Minárik, c. d., s. 17.

77 Tamže, s. 22.

78 Tamže, s. 16.

„Sú v ňom len biedne nízke jednoposchodové sedliacke domčeky z dreva. Nič tu nie je vybudované do výšky. Miestnosti sú postavené smerom dovnútra a zvonku ohradené tesne priliehajúcimi, kolmo postavenými doskami. Veľa domov má veľké brány, ktorými sa vchádza, no uprostred nich ešte nízke, malé, úzke dvierka. Všetky obloky smerujú do dvora. Ale obloky na remeselníckych dielňach sú všetky obrátené do ulice. Nevidieť tu domy postavené z kameňa, ale iba z biedneho dreva, neusporiadané, pokryté šindľom, dnu oddelené priečkami, ako vo svinských chlievoch, len aby ľudia sedeli v suchu. Domy stavajú zajatci. Každý vie murovať z hliny bez vápna a stavať z nepálených tehál. Sú tu úzke ulice. Narátali sme pätnásť malých mešít čiže kostolov, postavených tiež z dreva. Mesto leží na utešenom mieste. Má málo obyvateľov.“⁷⁹

Na spiatocnej ceste z Konštantínopola znovu prízvukuje spustnutosť a zanedbanosť krajiny a sídel: „Krajina je Bulharsko, je to veľmi úrodná krajina, ale spustnutá a zle obhospodarovaná. Je tu málo dedín, polia a vinohrady sú zanedbané a domy zle stavané, ako prasačie chlevy. Na poliach sme videli všade veľa prasiat.“⁸⁰ Ale nachádza aj kraje s úrodnou a obhospodarovanou pôdou, a to v oblastiach od mesta Filipolis (Plovdiv) až po pohorie pri Vetrene a od Sofie až po Carihrad.⁸¹

Obsahovou náplňou Dernschwamovho *Dennika* je cestovanie nielen ako poznávací, ale tiež ako emotívny proces.⁸² Dernschwam rozpráva o utrpení a biede Bulharov. Kreslí portrét bezbranných bulharských mužov, ktorí sú oblečení skromne a bez topánok, umorení prácou a hladom. Zo zlých sociálnych podmienok a existenčnej situácie obviňuje Turkov, ktorých počínanie mu pripomína konanie uhorskej šľachty.

„Bulhari nenosia dobré šaty, všetci chodia v sivých a bielych pastierskych kabátoch. Nemajú ani topánky ani čizmy, len sandále zo surovej volskej kože a podkolenky. Ich klobúky sú z bielej plste čiže súkna, sčasti tiež z jednoduchého hnedého súkna, ktoré je zakončené cípmi. Nemajú vesty, v zime a v lete nosia len košele. Ich vlasy nie sú ostrihané ako vlasy Turkov a vzadu majú dlhé kučery, podľa ktorých sa Bulhari dajú spoznať. Ani jeden nenosí zbraň, majú len dlhé palice. Pod Turkami priveľmi trpia, za robotou na panskom musia ísť až 50, 100 míľ a ešte pritom odovzdávať dane a dávky, takže môžu ľahko umrieť od hladu. Pretože Turci trápia však chudobných kresťanov a deň čo deň vymýšľajú niečo nového, ako aj Uhri činili a ešte vždy činia. Boh potrestá jedných aj druhých. Tiež veľa Bulharov, niekoľko stoviek, bolo odvlečených od Dunaja do Amázie na vidiek a potom do Perzie. Pásli kone tureckého sultána,

79 Tamže, s. 18.

80 Das Land ist Bulgarien, ein sehr fruchtbares Land, jedoch verödet und schlecht bewirtschaftet. Es gibt nur wenige Dörfer, die Felder und Weinberge sind verwildert und die Häuser sind schlecht gebaut, wie Schweineställe. Wir haben in den Feldern überall viele Schweine gesehen (*Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*). Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin : Duncker & Humblot, 2014, s. 257).

81 Tamže, s. 260.

82 Na tento znak cestopisu poukazuje Z. Klátik (c. d., s. 24).

348 pašov, spahiov a iných ľudí a museli dokonca nocovať vo voľnej prírode. Turci chcú byť len pánni a žiť z práce iných.“⁸³

Emotívne pôsobí aj rozprávanie o stretnutí s Bulharmi, pracujúcimi zadarmo pre sultána a príbeh bulharského hostinského, ktorý prišiel o svojich synov.

„V tento deň [18. júla 1555] sme stretli veľa Bulharov, ktorí tiahli za nami, bolo ich po dvadsať v jednej skupine. Z Konštantínopola išli deväť dní deň a noc, od-
kiaľ boli hnaní k robote na pánskom pre obživu tureckého cisára a pašu. Museli kosiť
trávu a skladať seno atď., a tak po dvojmesačnej práci zadarmo na pánskom sa teraz
ponáhľali domov, kde im hnije úroda na poli. Časť ich býva v okolí Smedereva, niek-
torí pri Belehrade. Takto tvrdo zaobchádzajú Turci s kresťanmi, ktorí musia okrem
toho platiť ešte daň.

V tento deň mi tiež môj hostinský, Bulhar, rozprával veľa o svojom neslýcha-
nom utrpení. Mal štyroch synov, z ktorých mu jedného vzal turecký sultán čiže paša
Ali, ktorý je ich pán. Povedal tiež, že poplatok za chlapca platí každých päť rokov de-
dina. Kiežby mal jeden len dcéry, a nie syna...“⁸⁴

Portréty obyvateľov krajín, ktorými Dernschwam prechádza, spolu s vý-
sekmi prírodnej scenérie a opismi architektonických objektov sa podieľajú na
estetizácii textu *Dennika*.

Ladislav

Texty Rubigala a Dernschwama predstavujú typ spravodajsko-dokumentárnej
literatúry. Román *Ladislav* (1835) Karola Kuzmányho má znaky beletristické-
ho prozaického cestopisu. Jeho kompozičnou osnovou je cestovanie hlavného

83 Die Bulgaren dürfen keine guten Kleider tragen, sie gehen alle in grauen und weißen Hirtenmänteln. Sie haben auch weder Schuhe noch Stiefel, nur Sandalen aus rauen Ochsenhäuten und Kniestrümpfe. Ihre Hüte sind aus wei.em Filz oder Tuch, teils auch einfachen braunen Tuch, das mit Zipfeln versehen ist. Sie haben keine Leibröcke, tragen also im Winter und Sommer nur ein Hemd. Ihre Haare sind nicht geschoren wie die der Türken und sie haben hinten lange Haarlocken, woran mann sie als Bulgaren erkennt. Keiner von ihnen trägt ein Gewehr, sondern sie haben nur große Stöcke. Sie leiden schwer unter den Türken, müssen bis zu 50, 100 Meilen Weg zu ihrem Frondienst gehen und noch dazu alle dahein Steuern und Abgaben leisten, so da. sie alle leicht verhungern könnten. Denn die Türken schinden allein die armen Christen und denken sich Tag für Tag etwas Neues aus, wie es auch die Ungarn getan haben und noch immer tun. Gott wird die einen wie die anderen strafen. Es sind auch viele Bulgaren, einige 100, von der Donau nach Amasia ins Land gezogen und mit in Persien gewesen. Sie haben die Pferde des türkischen Kaisers, der Paschas, Spahi und anderer Leute gehütet und mu.ten selbst im Freien übernachten. Die Türken wollen nur Herren sein und von der Arbeit anderer leben (*Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553/55). Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin : Duncker & Humblot, 2014, s. 259 – 260).

84 An diesem Tag sind uns viele Bulgaren begegnet und zogen uns nach, je 20 in einer Gruppe. Sie sind in neun Tagen, Tag und Nacht, von Konstantinopel aus gekommen, wohin sie zum Frondienst getrieben worden waren zum Unterhalt des türkischen Kaisers und der Paschas. Sie mußten Heu mähen, schneiden etc. und haben so zwei Monate umsonst Frondienste geleistet und eilen nun nach Hause, wo ihnen die Feldfrüchte verderben. Sie wohnen teils in der Gegend von Sendere und teils bei Weissenburg. So hart behandeln die Türken die Christen und sie müssen außerdem noch Steuern zahlen. An diesem Tag hat mir auch mein Wirt, ein Bulgare, viel von ihrer unglaublichen Unterdrückung erzählt. Er habe vier Söhne gehabt, von denen ihm der eine vom türkischen Keiser oder Pascha Ali, der ihr Herr ist, genommen worden sei. Er sagte auch, daß der Knabenzins alle fünf Jahre ihr Dorf treffe. Wenn einer nur Töchter und keine Söhne habe... (tamže, s. 264).

protagonistu Ladislava po Slovensku cez Viedeň a Benátky, Rím do Francúzska, Nemecka, Česka, Poľska, Grécka, Albánska a Srbska. O cestovné skúsenosti sa Ladislav delí v listoch adresovaných milej, priateľom, otcovi, v ktorých sa vyjadruje „k najzávažnejším otázkam politickej, národno-slovanskej, kultúrno-literárnej, cirkevnej i umeleckej problematiky“.⁸⁵ Listová forma zdôrazňuje autenticitosť autorskej výpovede, hoci niektoré krajiny, napr. Srbsko, Kuzmány zrejme osobne nenavštívil. „Krajiny tu predstavujú iba akýsi zemepisno-politický pôdorys pre ideový plán Kuzmányho novely. Preto sú volené tak, aby túto ideovú funkciu čo najplnšie vykonávali: Grécko a Taliansko pre svoje staré umenie a vzdelanosť ako základ humanistickej kultúry ľudstva, Nemecko a Francúzsko ako krajiny modernej civilizácie a myšlienkových prúdení, slovanské krajiny na jednej strane ako príklad oslobodzovacieho hnutia proti cudzincom (Srbsko) a na druhej strane ako zárodok vzdialeného ideálu slovanskej štátnosti a mohutnosti (Poľsko vo vzťahu k Rusku).“⁸⁶ Cez Ladislavovo cestovanie i reálie, ktoré majú iba symbolický význam, preniká do románu slovanská idea.⁸⁷ Cestovanie je prostriedkom vyjadrenia postoju subjektu k slovenskej realite a návrhov na jej premenu.

Ladislav, ktorý prichádza do Srbska v sprievode vojenského veterána Radića, chváli vládu „múdreho a slovutného kniežaťa“ Miloša Obrenovića a vyzdvihuje jeho zásluhu na znovuoobnovení štátnosti Srbska.⁸⁸ Vyslovuje vieru, že na budovaní krajiny sa bude podieľať aj národne uvedomelá elita, „jeho národné kniežatá mu iste ochotne poskytnú silnejšie pokrmy“.⁸⁹ Srbov prezentuje ako etnikum, ktoré čerpá mravnú silu z vlastných národných dejín, z doby pred osmanskou nadvládou, i z čias osmanských represálií: „*Tento národ žije ešte vždy takrečeno v dejinách svojich praotcov pred náporom divých Turkov a potom i v čase podmanenia v dejinách svojich hrdinov, ktorí priamemu násilenstvu vzdorovali násilenstvom.*“⁹⁰ Srbsko pokladá za ideálnu krajinu pre život, kde sa práca strieda s oddychom v prírode v širšom spoločenstve, ktoré s obľubou načúva hrdinským príbehom, prednášaným tradičným srbským rapsódom guslarom.

„*V týchto úrodných krajoch málokto z pospolitého ľudu pracuje viac, než musí pracovať, aby získal nevyhnutné potreby; najviac času sa prežije na schôdzach, pri ktorých mužskí ležia alebo sedia na skrížených nohách, alebo pod nejakým stromom, či na nejakom brehu, ponajviac v nejakom háji, fajčiari dohán, popri nich pradiu alebo pletú ich ženy, hrajú sa deti, a všetkým niekto rozpráva nejaký hrdinský alebo dobrodružný príbeh, alebo všetci načúvajú piesni, ktorú spieva guslar, sprevádzajú sa*

85 BÉDER, Ján: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963, s. 321.

86 Klátik, c. d., 1968, s. 76. Pozri tiež MARČOK, Viliam: Význam idey slovenskej vzájomnosti pre vývin slovenskej preromantickej prózy. In: *Slovenská literatúra*, roč. 12, 1965, č. 4, s. 340.

87 Marčok, c. d., s. 342.

88 Miloša Obrenovića v roku 1816 belehradský (smederevský) paša uznal za vrchné knieža Srbov, a tak na území belehradského pašalíku vznikol polosamostatný srbský štát. Obrenović vládol absolutisticky podľa vzoru tureckých pašov. V lete 1839 abdikoval v prospech svojho staršieho syna Milana. Pozri bližšie RYCHLÍK, Jan: Srbsko kniežci a kráľovské. In: *Dějiny Srbska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 176 – 181.

89 KUZMÁNY, Karol: Ladislav. In: *Dielo*. Ed. E. Brtáňová. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV – Kalligram, 2014, s. 319.

90 Tamže, s. 320.

350 na svojom jednoduchom hudobnom nástroji. Tak, myslel som si, museli kedysi povstať spevy Homérovej Iliady! Teraz sú Iliadou týchto krajín spevy o kráľovičovi Markovi.“⁹¹

Srbskú národnú epiku, významovo interpretovanú ako Homérovu Iliadu, Kuzmány ilustruje textom pôvodnej srbskej piesne *O páde cárstva srbského*, ktorá rozpráva o smrti despotu Lazara na Kosovom poli a vlastnou ponáškou na junácku pieseň. Národne prebudeným Srbom, ktorých „veľkú časť ich náboženstva tvorí láska k vlasti a k národu“, predpovedá Kuzmány veľkú budúcnosť a za ich statočnosť v hrdinskom boji s nepriateľom prejavuje uznanie.

„Nemožno nemať úprimnú úctu k tomuto statočnému slovanskému kmeňu, ktorý najzmužilejšie a dlho odporoval návalom Turkov, ktorý, hoci premožený, necítil sa celkom premoženým, a nespočetnými ranami pokrytý do tých čias zápasil so svojím odporcom, kým sa len opäť nepostavil na nohy na pôde, presiaknutej krvou svojich otcov, a nezaložil svoju novú budúcnosť.“⁹²

Apoteózou Srbska sa Kuzmány usiluje stimulovať rozvoj domáceho národného života a kultúry.

Napriek tomu, že P. Rubigal, J. Dernschwam a K. Kuzmány podávajú vo svojich cestovateľských správach iba útržkovitý obraz balkánskeho sveta, reprezentovaný hlavne Srbskom a Bulharskom, rezonujú v nich výrazne dobové postoje a súvislosti. Rubigalovu priveľmi negatívnu mienku a Kuzmányho jednoznačne oslavný obraz vyvažuje Dernschwamov pomerne realistický pohľad na zobrazovanú skutočnosť.

Pramene

Hans Dernschwam's *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553/55). Nach der Urschrift im Fugger-archiv herausgegeben und erläutert von Franz Babinger. München – Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, 1923.

Hans Dernschwam's *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553/55). Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin : Duncker & Humblot, 2014.

Ján Dernschwam: Z Viedne do Konštantínopola. In: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia*. Ed. E. Brtáňová a T. Vráblová. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 7 – 34.

Ján Dernschwam: Z Viedne do Konštantínopola (1553 – 1555). In: MINÁRIK, Jozef (ed.): *Putovanie po súši a mori (Zo slovenskej cestopisej literatúry 16. – 18. storočia)*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 8 – 36.

KUZMÁNY, Karol: Ladislav. In: *Dielo*. Ed. E. Brtáňová. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV – Kalligram, 2014, s. 235 – 330.

RUBIGAL, Pavol: *Opis cesty do Konštantínopolu a iné básne*. Z lat. prel. Miroslav Okál. Bratislava : Tatran, 1985, s. 13 – 32.

91 Tamže, s. 320.

92 Tamže, s. 327.

- BERNACKI, Marek – PAWLUS, Marta: *Słownik gatunków literackich*. Bielsko-Biała : Park, 1999.
- BITSKEY, István: The organization of Travels in Early Modern Hungary. In: *Eger Journal of American Studies*, 2010, s. 169 – 187. Dostupné na: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/1956/1/169-187_Bitskey.pdf.
- HAVLÍKOVÁ, Lubomíra: Nástup Osmanů a úpadek srbského středověkého státu. In: *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 85 – 117.
- KACZMAREK, Marian: Staropolskie relacje peregrynackie – między piśmiennictwem a literaturą. In: *Podróż w literaturze rosyjskiej i w innych literaturach słowiańskich*. Opole : Wyższa szkoła pedagogiczna, 1993, s. 15 – 18.
- KALHOTKOVÁ, Eva: Hans Dernschwam a jeho dielo „Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55).“ In: *Acta Historica Neosoliensia*, tomus 11. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2008, s. 94 – 111.
- KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968.
- KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Uhorsko*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 1986.
- KÜHNDEL, Ján: Ján Dernschwamm, vzdelaný faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494 – 1567). In: *Historické štúdie I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, 168 – 187.
- MACURA, Vladimír: Básnický cestopis. In: *Poetika české meziválečné literatury. Proměny žánrů*. Praha : Československý spisovatel, 1987, s. 33 – 55.
- MÁJEKOVÁ, Helena: Rubigall, Pavol (heslo). In: MIKULA, Valér a kol.: *Slovník slovenských spisovatelův*. 2. vyd. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005, s. 476.
- MARČOK, Viliam: Význam idey slovenskej vzájomnosti pre vývin slovenskej preromantickej prózy. In: *Slovenská literatúra*, roč. 12, 1965, č. 4, s. 333 – 358.
- MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.
- PETRŮ, Eduard: Staročeský cestopis z hlediska genologického. In: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Olomouc : Votobia, 1996, s. 233 – 245.
- POLIŠENSKÝ, Jozef: Česká touha cestovatelská. In: *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. Praha : Odeon, 1989, s. 7 – 32.
- POPOVIĆ, Mihailo: *Von Budapest nach Istanbul. Die Via Traiana in Spiegel der Reiseliteratur des 14. bis 16. Jahrhunderts*. 2. vyd. Leipzig : Evdora-Verlag, 2010, s. 171 – 200.
- RYCHLÍK, Jan: Srbsko knížecí a královské. In: *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 167 – 281.